

Invitació a *L'Odissea*

Si sou lectors de novel·les d'aventures, podríem dir que precisament *L'Odissea* va ser la primera, que és la mostra més antiga del gènere; i aquesta afirmació s'acostaria molt a la veritat.

Però no seria veritat del tot.

D'una banda, *L'Odissea* és certament una narració d'una extensió considerable, semblant a la d'una novel·la actual, però no és ben bé una novel·la, sinó un poema èpic, és a dir: compost en vers, perquè en l'època en què es va crear, més o menys el segle VIII aC, la literatura no era escrita, sinó oral: es componia i es transmetia de viva veu, no per a ser llegida sinó escoltada. Lògicament això condicionava l'estil i l'estructura de la narració. Ara bé, com que vosaltres, els que llegireu aquesta versió de *L'Odissea*, no us trobeu davant de cap traducció exacta o completa de l'original, sinó d'una adaptació prosificada que, d'altra banda, també s'ha volgut acostar al ritme narratiu de la novel·la, aquesta qualitat de poema èpic no la percebreu.

D'altra banda, pel que fa a *primera* o *mostra més antiga* de narració d'aventures, això és veritat almenys pel que fa a Europa. *L'Odissea*, amb *La Iliada*, és la primera mostra de literatura conservada al llarg dels segles fins als nostres dies. El

fet d'haver-se conservat ja dóna la mesura del gran èxit tant de l'una com de l'altra. Vol dir que a banda de ser recitades davant el públic, a partir d'un cert moment, van ser recollides per escrit, quan això era encara una excepció. Aquest interès es va mantindre després, al llarg dels segles i fins avui. Penseu que el suport material de la literatura és massa fràgil. La humitat, els corcons, el foc i altres diversos mitjans de destrucció fan desaparèixer els manuscrits en pocs anys. Una obra literària només se salva si les generacions successives en fan noves còpies. Sabem que moltes s'han perdut, hem de suposar que altres han existit i no ens n'ha arribat cap notícia. I és ben lògic que siga així. La conservació dels textos escrits, fins a èpoques molt recents era molt costosa. Només un gran interès en podia justificar l'esforç. Els llibres, fins a l'aparició de la impremta, calia produir-los un per un, copiar a mà cada exemplar. Després, amb les primeres impremtes, el llibre ja es reproduïa industrialment, en múltiples exemplars alhora. Això va facilitar la pervivència de les obres escrites, però la composició lletra per lletra també era encara costosíssima.

A *La Ilíada* i a *L'Odissea* no els han faltat mai lectors, estudiosos ni editors, ininterrompudament al llarg de quasi tres mil anys.

Atribuïdes al mateix autor, Homer, devien ser compostes sobre el segle VIII aC, prou abans, doncs, del període clàssic de la cultura grega, el v aC. Tant una obra com l'altra situen la narració, no en l'època coetània en què van ser escrites, sinó en una altra de molt més antiga, en un temps imprecís,

mític, uns quants segles abans d'haver nascut l'autor i el seu primer públic: l'edat dels herois. Un temps en què alguns homes tenien qualitats tan excel·lents i eren capaços de gestes tan difícils que els humans coetanis d'Homer ja no haurien pogut igualar-s'hi. Un temps també en què la distància entre els déus i els humans era molt menor del que ho va ser després. No sols alguns individus fins i tot eren nascuts d'amors entre déus i d'humans, com ara Aquil·les, el principal guerrer grec, fill de la deessa Tetis, sinó que hi podia haver una contínua i franca relació entre els uns i els altres. Com ara Ulisses serà sistemàticament protegit per Atena, mentre que Posidó farà tots els esforços per destruir-lo. Els déus podien prendre l'aspecte d'un mortal i actuar i dissimular-se entre ells.

Val a dir, però, que tot això, entre els grecs no era exactament fantasia, entesa en el sentit de la pura imaginació, de joc voluntàriament allunyat de la realitat. De fet, aquest component sobrenatural corresponia a la seua mentalitat religiosa col·lectiva, al que anomenem la seua mitologia.

Se sol admetre que *La Ilíada* devia compondre's en una data poc anterior a *L'Odissea* i, de fet, des del punt de vista narratiu, encara que aquesta es pot llegir independentment, és una continuació de la primera.

La Ilíada narra la guerra de Troia i té el guerrer Aquil·les com a protagonista. *L'Odissea*, el retorn dels herois a la pàtria, després d'aquella guerra, centrant-se en les aventures d'Ulisses, un heroi que, de personatge secundari a *La Ilíada*, passa a ser el protagonista de *L'Odissea*.

Si Aquil·les és un personatge tràgic, caracteritzat per la desmesura, que escandalitza amics i enemics amb els seus actes monstruosos, en canvi Ulisses és un model de prudència que, amb el valor propi de tot heroi, hi combina sàviament l'astúcia i el càlcul. El seu objectiu és raonable i humaníssim: tornar a casa, a l'Illa d'Ítaca, on era rei, retrobar la muller i el fill que estima, recuperar les riqueses que havia abandonat abans de començar l'expedició a Troia, en la qual, val a dir, havia pres part amb ben poques ganes, per simple obligació.

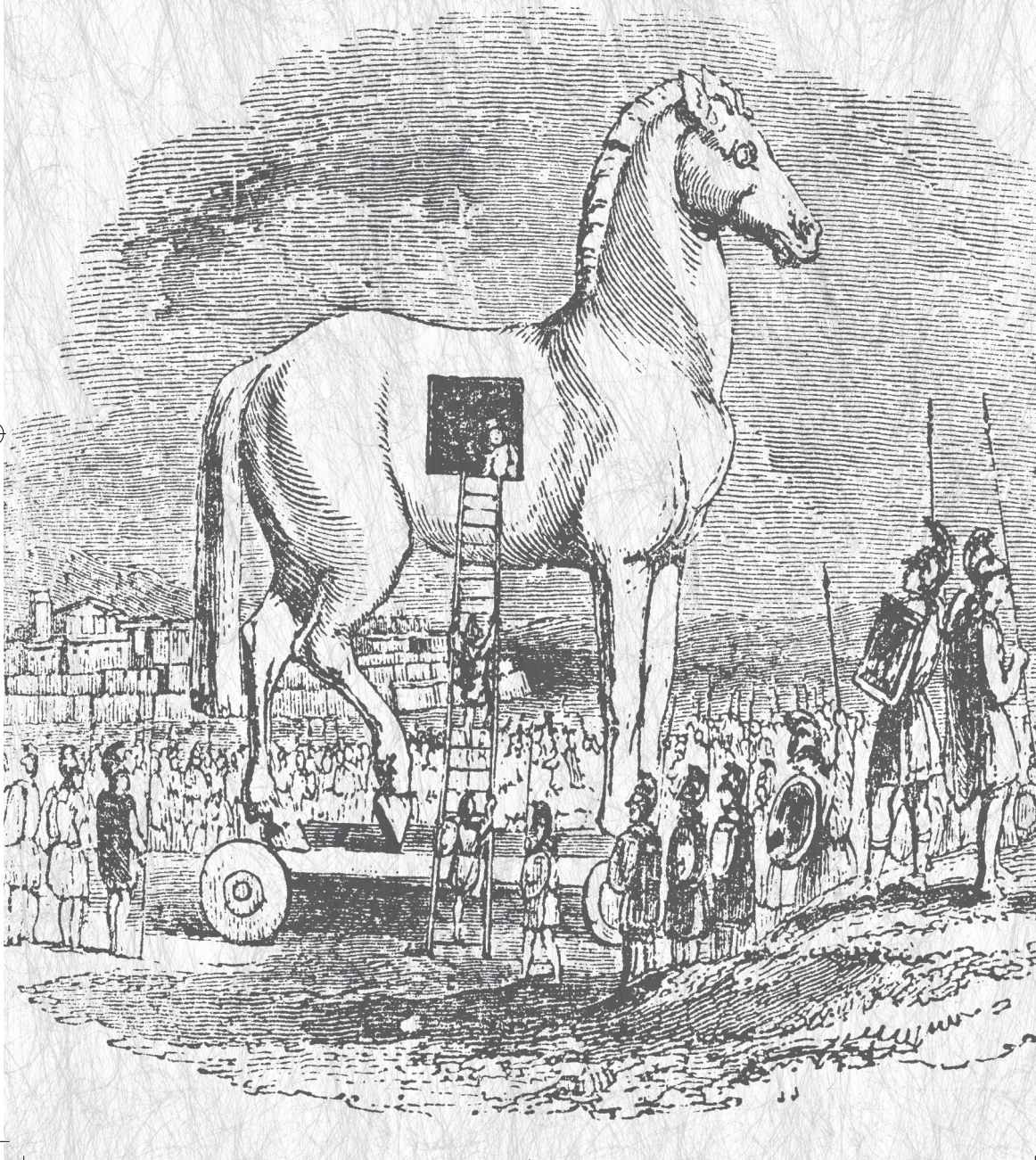
Entre ell i Ítaca, anant per la mar, hi trobarà perills de tota mena, que el podrien aniquilar o almenys fer-lo desistir. De l'enfrontament entre la seua voluntat i aquells perills, alhora terribles i meravellosos, naix l'acció de *L'Odissea*.

L'ODISSEA

HOMER

1

El viatge de Telèmac

Quan tots els altres supervivents de la guerra, i de les tempestes que havien trobat per la mar, ja eren a les seues cases, Ulisses era l'únic que encara no havia tornat. Ell desitjava el retorn, i retrobar-se amb l'esposa, però la nimfa Calipso el retenia amb ella en les seues coves i el volia com a marit. Fins que van passar els anys i arribà el dia en què finalment els déus disposaren el seu retorn a Ítaca, perquè tots ells, llevat de Posidó, que l'odiava, es compadien d'ell. Tot i que, abans de fer cap a la seua illa, encara hauria de tornar a lluitar contra molts perills.

Un dia, quan Posidó era lluny i tots els altres déus s'ajuntaren amb Zeus, va parlar Atena, la dels ulls clars:

–Pare nostre, gran senyor, el cor se'm trenca per Ulisses, que és lluny de tot el que estima, presoner de la nimfa que li voldria fer oblidar la seua illa, Ítaca. Ell s'enyora i desitja la mort. Per què, Zeus Olímpic, no el vols afavorir? Que no t'agradaven les ofrenes que et feia des de Troia?

–Quines coses m'has de dir! –li va respondre Zeus–. Com podria jo oblidar Ulisses? És el millor dels mortals i qui més ofrenes ha fet als déus. És Posidó qui l'odia, perquè va cegar

el seu fill Polifem, el més gran entre els ciclops. Per haver-ho fet no l'ha destruït, però el fa estar lluny del seu país. Ara és l'hora que acordem entre tots de fer-l'hi tornar. Posidó haurà de cedir. No crec que es pugui oposar ell sol a tots nosaltres.

Aleshores, la dels ulls clars va respondre:

-Senyor, si ara per fi els déus volen que Ulisses complisca el seu retorn, hem d'enviar Hermes, el missatger, a l'illa d'Ogígia, i que anuncie a la nimfa Calipso la nostra determinació. Mentrestant jo aniré a Ítaca per tal d'encoratjar el fill d'Ulisses, Telèmac, perquè convoque a la plaça els homes de l'illa, i s'avinga a un acord amb els pretendents de sa mare, que se li mengen les ovelles i les vaques. També l'enviaré a Esparta i a Pilos, per veure si allí saben res de son pare, i així Telèmac podrà aconseguir bona anomenada entre els homes.

En acabat, Atena, la dels ulls clars, es cordà les belles sandàlies que la fan caminar damunt la mar i la terra infinita, i davallà de l'Olimp, amb la llança al puny. Ja a Ítaca, s'aturà a casa d'Ulisses, a la porta del pati. Havia pres l'aparença de Mentès, el príncep dels tafis, i la seua mateixa veu. Els pretendents jugaven a dames asseguts en pells de bous que havien matat ells mateixos, mentre que els seus servents s'afanyaven a rentar les taules, a barrejar el vi amb aigua o a tallar les carns. Telèmac entre ells, trist, imaginava que son pare tornava a casa i feia una estesa de pretendents, per salvar el seu honor i la seua riquesa. Pensant això, assegut entre ells, va veure Atena. Llavors va anar cap a ella i li digué:

-Benvingut, foraster. Sopa amb nosaltres i, després, em parlaràs de tot el que vulgues.

La va fer seure en un lloc d'honor, apartada dels altres perquè no la molestaren. Una cambrera els abocà l'aigua per rentar-se les mans sobre una safa de plata, i els va parar taula; una altra els va portar el pa i moltes viandes; un cambrer els presentà la carn i un altre anava i venia omplint-los les copes. Aleshores van entrar els pretendents, amb gest altiu, i van seure; els cambrers els anaven donant aiguamans, les cambreres els van dur el pa a caramull, en paneres, mentre uns xiquets els omplien els gots. Ells allargaven les mans a tot allò que els portaven.

Havent acabat de beure i menjar, els pretendents van reclamar cant i dansa, i Femi va haver de cantar obligat, per a ells. Aleshores Telèmac digué a Atena:

–Hoste, ells ara estan per la música. És fàcil per a ells: es mengen uns béns que no els costen res, els d'un heroi que ja no vindrà. Els seus ossos es podreixen en alguna ribera, o potser els fan redolar les ones. Si ell tornara, tots ells més voldrien tenir bones cames que no moltes riqueses, però dissortadament és mort. –I després li demana:– Qui ets i a quina gent pertanys? Com has vingut a Ítaca? És la primera vegada que hi véns?

–Prou t'ho vull dir –li va contestar la dels ulls clars–. Sóc Mentos, fill d'Anquíal el savi, i sóc príncep dels tafis. Vaig per la mar color de vi cap als homes de llengües estranyes, per tal d'obtenir bronze. Duc ferro, jo. Tinc la nau fondejada al Port del Barranc. He estat hoste de casa teua abans moltes vegades. Si vas a veure el teu avi, Laertes, pregunta-li-ho. I ara he vingut perquè deien que ton pare havia tornat, però

veig que els déus no li han deixat fer el seu camí. No, jo no crec que Ulisses siga mort. Deu ser viu i, al cap de la mar, el retenen els homes salvatges d'alguna illa. Et diré un pronòstic tal com me'l dicten els déus: No tardarà molt a tornar, ni encara que el subjecten amb cadenes. Ell trobarà la manera perquè és home molt astut. I ara, digues-me: Quina mena de convidat és aquest? Com mengen! Quin abús!

–Hoste, meu –li va respondre Telèmac– des que va desaparèixer el meu pare, tots els prínceps de les nostres illes (de Duliqui, de Same, de Zacint, i també els d'Ítaca, tots pretenen la meua mare, Penèlope, filla d'Icari. Ella ni es casa ni els diu que no, i ells em destrossen la casa. Fins i tot a mi, se'm menjaran.

–Com necessites que Ulisses torne! –va dir Atena tota furiosa–. Però només els déus poden decidir si tornarà o no. Sí que hauries de pensar com podries fer fora de ta casa els pretendents. Escolta: Demà convoca els homes d'Ítaca, parla'ls, i convida tots els pretendents a tornar-se'n cadascú a sa casa. Si ta mare es vol casar, que se'n vaja amb son pare. Ell li farà la boda. Et done encara un consell: Amb un vaixell de vint remes, el millor que tingues, vés a cercar si els déus o els homes tenen notícies de ton pare. De primer vés a Pilos, al noble Nèstor; després a Esparta, a casa de Menelau, l'últim dels grecs que tornà. Si sents dir que ton pare és viu i que regressa, espera't encara un any. Si sents dir que és mort, torna-te'n de seguida i erigeix-li un altar, fes-li les honres fúnebres que es mereix i dóna-li un marit a la mare. Quan hages fet això, pensa com podries, dins ta casa, matar els pre-

tendents, bé amb un parany o bé cara a cara. I deixa't estar de jocs de criatures, que ja no en tens l'edat. Sigues valent si vols que els homes t'admiren, els d'ara i els que naixeran.

Telèmac li va respondre:

–Hoste, veig que tot m'ho dius a fi de bé, com un pare parlaria al seu fill. No oblidaré mai les teues paraules. No te'n vages encara, per molta pressa que tingues. Pren un bany i reposa. Vull fer-te un present molt valuós.

La deessa dels ulls clars respongué:

–No em retingues més. Estic impacient per continuar el meu viatge. El present que el teu cor amorós et mana de fer-me, ja me'l faràs quan torne. Confie que siga molt bell, perquè jo te'n faré un que s'hi correspondrà.

La dels ulls llunts se'n va anar. Havia posat en el cor de Telèmac valentia i orgull, i el va fer recordar-se de son pare més encara que no ho feia abans. Ell, pensant-hi després, es va esbalair, perquè es va adonar que el viatger era un déu.

A l'alba, va saltar del llit, es va vestir i es va penjar l'espasa al muscle. Es va cordar les sandàlies i va eixir de la cambra. La seua cara semblava la d'un déu. De seguida va manar als heralds que cridaren a la plaça els homes d'Ítaca, i s'hi van reunir molt de pressa. Els vells cediren a Telèmac el seient de son pare. Quan va voler parlar, es va alçar i es va posar enmig:

–He convocat el poble perquè dos mals han caigut sobre ma casa. L'un és que he perdut el meu pare, que era el vostre rei, i que va ser com un pare benigne per a tots. L'altre mal és que els pretendents de ma mare, sense ella voler-ho, em

destrossen la casa. No volen anar a son pare, Icari, per demanar la núvia, i que ell la done a qui vulga. No, és a casa nostra on vénen i es passen els dies. Maten bous i ovelles i cabres, fan banquets, es beuen el vi. No hi és Ulisses, per a traure'ls de casa. Jo ho faria si tinguera prou forces, perquè no es pot permetre el que allí es fa.

Això va dir Telèmac, i va plorar de ràbia. Tothom en va sentir pena i ningú no es va atrevir a respondre-li; només Antínoos, un dels pretendents, va dir:

-Telèmac el grandiloqüent, l'orgullós, ens vol avergonyir, ens vol carregar les culpes. Dels teus mals no són els pretendents els culpables. Ho és la teua mare, que ens vol enganyar. Fa tres anys, i prompte en farà quatre, que juga amb el nostre cor, i ens dóna a tots la mateixa esperança. I també es va burlar de nosaltres amb una tela molt gran que teixia. Deia que es casaria quan l'haguera acabada, perquè tenia por que se li embolicarien els fills. Era, deia, per amortallar l'heroi Laertes, que no volia que cap dona d'Ítaca poguera malparlar d'ella si, un home com aquell, el soterraven sense mortalla. I nosaltres la créiem. Ella, però, cada nit desfeia la part que havia teixit durant tot el dia. Ho vam descobrir, per fi, i la vam obligar que acabara de teixir la tela. Ara sàpigues, Telèmac, la resposta que et tornen els pretendents: Acomiada ta mare, digues-li que s'ha de casar amb qui son pare li mane. Si no, no pararem fins que ens ho haurem acabat tot. Ella amb els seus estratagemes guanya una gran anomenada, però tu hi perds les teues riqueses. No ens en anirem fins que haja triat un de nosaltres com a marit.

–Antínoos –li va respondre Telèmac–, jo no puc despatxar de casa la dona que m’infantà i que em va nodrir. El meu pare, viu o mort, encara és damunt la terra. I a Icari, si jo mateix li tornava la seua filla, li hauria de pagar molt. Tot serien mals per a mi. Els déus i els homes em condemnarien. No ho faré mai. I no us vull pregar més d’aquestes coses. Ara ja les saben els déus i el poble. Només us demane un vaixell lleuger i vint homes per a fer un viatge, que vull anar a Esparta i a Pilos, per si els déus o els homes saben res de mon pare. Si sentira dir que és viu i que torna, l’esperaré encara un any. Però si m’assabente que és mort, me’n tornaré, li erigiré un altar, li faré fer les honres que es pertanyen i donaré un marit a la mare.

En acabat de dir aquestes paraules, es va alçar Mèntor, a qui, en anar-se’n, Ulisses havia confiat la seua casa, i va dir:

–Cap rei no hauria de ser just ni benigne amb els seus súbdits, vist que ací ningú no té memòria d’Ulisses, i ell era com un pare benigne. Més que amb els pretendents m’indigne amb el poble, de veure-us callats, que no us oposeu a aquests pretendents i els freneu, sent com sou majoria.

Leòcrit, un dels pretendents, li va respondre:

–Mèntor, llengua enfadosa, què dius tu ara atiant-los perquè ens refrenen? És difícil que uns homes, encara que siguin en major nombre, es decidisquen a combatre només per unes quantes menjades. A més a més tu saps que, encara que Ulisses tornara i es proposara fer fora els pretendents, malament se’n sortiria. Has parlat sense fonament. Bé, disperseu-vos, itaquesos. Torneu cadascú a la vostra faena.

Mèntor ho disposarà tot per al viatge de Telèmac, si és que el vol fer. Em sembla, però, que més aviat seran les notícies les que hauran de venir a buscar-lo a ell, a sa casa.

Llavors els itaquesos se'n tornaren i els pretendents feren cap al casal d'Ulisses. Telèmac se'n va anar sol per la platja. Atena, amb l'aparença de Mèntor i amb la seua mateixa veu, li vingué al davant:

-Tu no ets de cap manera un covard ni un estúpid -li va dir-. Als pretendents, deixa'ls fer. No veuen la mort que els espera. Jo et donaré un vaixell lleuger. Tu prepara els queviures, que jo et triaré els companys.

I així ho va fer la deessa dels ulls clars, que deixà l'aparença de Mèntor i va prendre la de Telèmac, i anà per la ciutat parlant amb els homes que li havia triat com a remers i companys, que s'anaren reunint en el vaixell que ja havia varat. I Telèmac s'embarcà amb ells, i amb Atena, que novament havia pres la forma de Mèntor. Es va girar un vent molt viu, van prendre mà als remes, hissaren la vela i salparen mar endins.

Tallant les ones, l'endemà de bon matí feren cap a Pilos, la ciutat de Nèstor, a qui trobaren a la platja oferint sacrificis als déus. Ell els va rebre amb la cara afable, els convidà al festí i van beure junts en honor dels déus immortals, però ell res no sabia d'Ulisses. Els cedí un dels seus carros, i el seu fill Pisístrat acompanyà Telèmac fins a Esparta, al casal de Menelau, i van ser els seus hostes. Quan van haver menjat, va eixir de la cambra Helena i va sospitar qui era Telèmac. Menelau també hi va reconèixer els peus, les mans, la mirada, el cap i els cabells d'Ulisses. Molt de temps van evocar

l'heroi desaparegut, els combats a Troia i molts perills de què se n'havia sortit.

L'endemà, Menelau va demanar a Telèmac el motiu del seu viatge.

-Fill de Zeus, Menelau, he vingut per si em deies alguna nova de mon pare... -i li va explicar la trista actuació dels pretendents al casal d'Ulisses. Llavors Menelau, molt disgustat, va parlar:

-Trobant-me a Egipte, on em retenien els déus, no feia ni un alé d'aire, i les naus no podien anar. S'acabaven els queviures, i els meus homes estaven descoratjats. Una deessa, la filla de Proteu, un dels Vells de la Mar, es va apiadar de nosaltres i em va eixir a camí, em va dir la manera com podria assabentar-me per què els déus m'impedien el retorn a casa: «Espereu que Proteu, un dels Vells de la Mar, vinga a contar les foques, perquè quan ell parla mai no s'equivoca. Agafeu-lo fort de cames i braços, i no l'amolieu per res. Tractarà de fugir-vos de moltes maneres. Només quan finalment us parle, aleshores li demaneu quin és el déu que us reté i per què ho fa. Ell us ho dirà». L'esperarem coberts amb pells de foca, jo i tres dels meus homes, colgats en l'arena entre les autèntiques foques. El vell Proteu va venir i les va contar, com un pastor faria amb les ovelles, i després es va gitar a dormir. Llavors nosaltres el vam agafar. Primer es va tornar lleó, però no vam afluixar per res. Després es va tornar drac, i pantera, senglar, aigua corrent, un arbre... A la fi, vist que no en treia res, va reprendre la seua primera forma i em va parlar. Jo li vaig demanar quin déu m'hi retenia i per què. Tot

m'ho va dir: Era Zeus, a qui jo no havia fet sacrificis abans d'embarcar-me. No tornaria a veure la casa i els que estime si no ho esmenava. Vaig voler saber també si tots els prínceps grecs havien pogut tornar sans i estalvis. El Vell es resistia a respondre'm, perquè tots havien tornat de Troia llevat de tres. Dos dels prínceps havien mort durant el retorn, em va dir, un dels quals era el meu germà Agamèmnon, mort a traïció quan ja havia posat el peu en la terra nadiua, només arribar-hi, en el banquet que li oferiren de benvinguda; i un tercer encara era viu, em va dir, retingut al cap de la mar, sense naus: Ulisses, ton pare, en poder de la nimfa Calipso, que el tenia en una illa.

Quan Telèmac va saber això, no es va voler aturar més, perquè els seus homes l'esperaven a Pilos, encara que Menelau hauria volgut retenir-lo com a hoste. Se'n va endur un bell present: una cratera de plata amb les vores d'or, i no els tres cavalls i el carro que de primer li oferia, perquè Ítaca és abrupta, sense planes, feta més per a les cabres que no per als cavalls.

Al casal d'Ulisses, mentrestant, els pretendents s'havien assabentat de la partida de Telèmac. Antínous va dir-los:

-Ho ha fet, l'insolent, i ens pensàvem que no podria. D'amagat, ha trobat un vaixell, i s'ha triat els millors homes de la ciutat. Se'ns ha escapat. Això no és gens bo per a nosaltres. Hem d'aturar Telèmac abans que no siga perillós. Doneu-me un vaixell i vint homes, li eixiré a camí quan se'n torne i veureu com paga car aquest desig que li ha pres de navegar per son pare.

Tots els altres ho van aprovar i, així, Antínoos es va triar els vint homes més valents i millors en les armes. Amb ells va varar un vaixell molt lleuger, hi muntaren l'arbre i la vela, ficaren els remes als estrops i salparen, decidits a matar Telèmac. A mitjan camí entre Ítaca i Same hi ha un illot, i allí s'aturaren per esperar-lo quan tornaria.

2

Al país dels feacis

Zeus va escoltar Atena, que l'instava a fer tornar Ulisses a Ítaca, on els pretendents tramaven la mort de Telèmac, i va manar a Hermes, missatger dels Déus, que anara a l'illa d'Ogígia:

–Digues a la nimfa que jo he decretat la tornada d'Ulisses; que, tot sol, navegant amb un rai faça cap a Esquèria, la terra dels feacis, i que aquelles gents el porten a Ítaca amb els seus vaixells, carregats de presents de bronze, d'or i de robes, més que no en duia de Troia abans que li esdevinguera cap mal, perquè el seu destí és que retrobe els que estima.

Tot seguit el missatger es cordà als peus les sandàlies que el fan caminar damunt la mar i la terra infinita, i va agafar la vara amb que adorm els homes quan vol, o els desperta. Va córrer sobre les ones fins a arribar a la cova on la nimfa habitava. I la va trobar que cantava i teixia a la vora del foc. Ella el va reconèixer:

–No crec, Hermes, que hages fet el llarg camí fins a casa meua –va dir-li– només per visitar-me. Digues quin manament em portes, que jo el compliré.

–És Zeus qui m'envia. Diu que ací, amb tu, és un heroi que va lluitar a Troia i, tornant cap a casa, va ofendre Atena, la qual li va enviar un vent de tempesta, i les ones li arrabassaren tots els companys. Només ell arribà fins ací. Ara Zeus mana que el deixes anar, que torne a la seua terra, al seu palau de sostres alts, perquè no vol que muira lluny dels que estima.

La nimfa temia la ira de Zeus, i anà a trobar Ulisses, que es trobava assegut a vora mar, lamentant-se com sempre, sospirant pel retorn.

–Ja no vull veure't més consumir-te pel desig de tornar – li va dir Calipso–. Pots anar-te'n. T'hi ajudaré. Et donaré eines per tallar unes bigues ben llargues i, ajustant-les, muntar-hi un rai.

Tots dos van fer el camí de la cova. Allí Ulisses es va asseure, i Calipso li servia tota mena de menges i begudes pròpies dels mortals; les serventes li portaven a ella l'ambrosia i el nèctar.

–Aleshores, tu te'n vas cap a casa –deia ella–, doncs adéu. Fes com vulgues. Si pogueres imaginar quant hauràs de partir abans que hi arribes, restaries ací amb mi. Jo t'alliberaria de la mort. Tu, però, t'estimes més una dona que sempre records. Vull que sàpigues que no em crec inferior a ella en res. Una mortal no pot igualar-se amb una deessa.

–No em tingues rancor per aquesta raó. Jo ja sé que al teu costat Penèlope és poc. Tu ets divina, i a tu no t'afecten la vellesa ni la mort. Jo, així i tot, enyore ma casa, la meua terra, i desitge tant tornar-hi! Potser mentre vaja per la mar un